

Antik Yunan Felsefesinde Madde-Biçim ve Görünüş-Gerçeklik İkilikleri

Hamdi BRAVO¹

Özet

Eski Yunan filozofları felsefenin pekçok farklı disipliniyle ilgilenmiştir. Buna karşın, hangi disiplinle ilgilenirlerse ilgilensinler, varlık felsefesine ait “madde-biçim” ve “görünüş-gerçeklik” ikiliklerini hep işe koşmuş; bu farklı disiplinlerin sorunlarına yanıt ararken bu ikilikleri hesaba katmadan iş yapmamışlardır. Bu yazının amacı, bu ikiliklerin bu filozoflarda geçirdiği aşamaları serimlemektir.

Anahtar kelimeler: madde, biçim, görünüş, gerçeklik, bilgi.

Abstract

Matter-Form and Appearance-Reality Dualities in Ancient Greek Philosophy

Ancient Greek philosophers dealt with many different disciplines of philosophy. But this fact never hindered them to deal also with the dualities that are called “matter-form” and “appearance-reality” while they are occupied by the problems of different disciplines and they always take into consideration these dualities while they seek answers for all these problems. The aim of this paper is to expose the different phases about these dualities that are passed in Ancient Greek philosophy.

Keywords: matter, form, appearance, reality, knowledge.

Antikçağ felsefesi genel olarak göz önüne alındığında, felsefenin pekçok disiplininin bu çağ boyunca farklı zaman aralıklarında baskın olduğu görülür. Değişik zamanlarda doğa felsefesi, insan felsefesi, metafizik ya da etik önplana çıkmış, bu alanlara ait pekçok farklı sorun farklı filozoflarca ele alınıp çözümlenmeye çalışılmıştır. Ama bu disiplinlerden hangisi baskın olursa olsun, Antikçağ filozoflarının neredeyse hiçbirinin bir kenara bırakmadığı; ya bütün bu disiplinlere ait sorunların çözümünde bir yardımcı, bir dayanak olarak kullandığı ya da bu disiplinlere ait sorunların çözümünün kendisine katkı yapacağını düşündüğü temel disiplinler, varlık felsefesi ve bilgi felsefesidir ve en önemli sorunlar da bu disiplinlere ait sorunlardır. Bu yargının kanıtı olabilecek örnekler çokça ortaya konabilir: örneğin doğa filozofları ilk maddenin ne olduğunu sorup buna yanıt ararken, amaçları, öyle görünüyor ki, bir yandan bu ilk maddenin ne olduğunu kavramak diğer yandan da bu kavrayıştan yola çıkarak evrene ya da dünyaya ait en tümel bilgiyi, “gözle görülen varlıkların meydana getirdiği çokluğun gerisinde gizli olan birliği, görünüşün arkasındaki gerçekliği” elde etmektir (Cevizci 2001: 3); ya da, sofist-

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

lerin insana, ahlaka ve kültüre ilişkin görüşlerini kendisine dayanarak oluşturdukları temel sorunlar, varlık felsefesine ait bir sorun olan görünüş-gerçeklik ayrımını reddedip (a.g.e., 86) bu temelden yola çıkarak bilgi felsefesine ait olan 'bilginin kaynakları', 'doğruluğun ölçütü' ve 'görelilik meselesi' gibi sorunlardır; Sokrates'in ve Platon'un erdem görüşleri de bilgi felsefesi ve onun sorunlarıyla yakından ilişkilidir vb.

Antikçağ için en temel ve önemli disiplinlerden biri olduğu düşünülen varlık felsefesinin o dönemdeki en önemli kavramlarına bakıldığında, bunların 'madde' ve 'biçim' kavramları olduğu görülür. Bu kavram çiftine "görünüş-gerçeklik" ayrımı eşlik eder. Bilgi felsefesinin sorunları da, bu ikiliğin anlaşılması ve yorumlanmasına göre, farklı filozoflar tarafından farklı çözümlere tabi tutulmuştur.

Doğa filozoflarından başlayarak Aristoteles'e kadar gidildiğinde, madde-biçim ikiliği bağlamında ya birinin ya da ikisinin birden, bilgi felsefesi problemleri çözülmeye çalışılırken -bunlar varlık felsefesi kavramları olsa dahi- merkezde bulunduğu görülür. Hatta, yaygın olarak yalnızca "madde"yle ilgilendikleri düşünülen ve Aristoteles'in de yalnızca bir nedenin, yani 'madde'nin, maddi nedenin farkında olduklarını iddia ettiği doğa filozoflarının (Aristoteles 1985: 983b 5-10) ilk maddeyi saptamaya çalışırken düşünmeleri sırasında her zaman 'biçim'i de hesaba kattıkları rahatlıkla iddia edilebilir. Burada asıl dikkat edilmesi gereken nokta, sanırım, onların "biçim"i bilginin güvenilir nesnesi saymamasıdır. Çünkü varolan şeylerin "biçimler"i, biri diğerine indirgenemeyecek bir çokluk içerir. Bu çokluktan yola çıkarak da, tümel, kesin bir bilgiye ulaşmak olanaklı değildir. Öyle görünüyör ki, Doğa Filozoflarının "çokluk"la kastettiği biçimlerdir ve aranan birlik de bunların ardında bulunup cisimleşmelerini sağlayan "madde"dir. Bu bakımdan, Aristoteles'in, Doğa Filozoflarının biçimsel nedenin farkında olmadıkları varsayımı, karşıt varsayıma da olanak tanımaktadır. Çünkü, çokluğun nedeni olarak biçimler, birliğin nedeni olarak da madde görülmektedir, iddiası tartışılabilir olsa da, saçma olmayacaktır. Neden böyle düşünüldüğü ilerlerki sayfalarda ortaya konmaya çalışılacaktır.

Varlığa ilişkin kavramlar olarak 'madde' ve 'biçim' kavramlarının Antikçağ'daki bilgi felsefesi sorunlarının çözülmesinde en önemli iki kavram olarak değerlendirilmesi. aslında doğrudan doğruya Eski Yunanlıların 'bilgi'yi "bir şeyi olduğu şey yapan, onu o kılan şeye ilişkin yargı"yla özdeşleştirmelerinden kaynaklanmaktadır. Belirli bir "şey" in ya da "tekil" in iki oluşturucu öğeden, yani 'madde' ve 'biçim' den oluştuğunu, düşünmelerinin bir temel hipotezi olarak kabul eden eski Yunanlılar, Thales'le başlayan felsefe gelenekleri boyunca, "bir şeyi olduğu şey yapan" in bu ikisinden hangisi olduğunu, neliğe ilişkin bilginin hangisi aracılığıyla nasıl elde edileceğini düşünmüş ve tartışmışlardır.

Madde-biçim ikiliği bakımından Antikçağ felsefesine baktığımızda, bu sorunun, daha önce de söylendiği gibi, daha doğa filozoflarında ve Thales'te ortaya çıktığını görürüz. Doğa filozofları doğanın kendisinden meydana geldiği ilk maddeyi kendilerine konu alan, bunu araştıran kişilerdi. Ama böyle bir araştırma gereksinimi yalnızca ilk maddeye ilişkin bir meraktan dolayı ortaya çıkmaktan çok, hem şeyleri oldukları şey yapan, onlara davrandıkları gibi davranma eğilimini veren şeyi hem de tüm bu görünüşlerin, çokluğun ardındaki gerçekliği keşfetme isteğinden dolayı ortaya çıkmıştır. Collingwood *Doğa Tasarımı* adlı kitabında Pitagorasçıların düşünürlerin dikkatini 'madde'den 'biçim'e çevirerek gerçekleştirdikleri devrimden söz ederken, bu devrimin "şeylerin davranışını yapıldığı maddeye ya da töze başvurarak açıklama çabasından vaz

geçmeyi, bunun yerine, bu davranışları şeylerin biçimlerine, yani matematiksel açıklaması yapılabilecek bir şey olarak görülen yapılarına başvurarak açıklama çabasını koymayı içerdiğini” söyler (Collingwood 1999: 66). Şeylerin neliğinin bilgisine, ya da şeylerin davrandıkları gibi davranmalarını sağlayan nedenin, görünüşlerin ardında yer alıp onları belirleyen, düzenleyen gerçekliğin bilgisine, şeylerin kendisinden oluştuğu maddeyi saptayıp bu maddenin bilgisini edinerek varılacağını düşünen Doğa Filozofları da, öyle görünüyor ki, ilk madde olarak temel maddelerden birini seçerken aslında ‘biçim’i de hesaba katıyordu, ama düşünme biçimleri hala imgesel öğeler içerdiği için, bu hesaba katmayı kavramsal olarak değil de imgesel olarak yapıyorlardı. Bu bakımdan, Doğa Filozoflarının henüz tam anlamıyla kavramsal düşünme düzeyine ulaştığını iddia etmek güç görünmektedir. Örneğin, Thales ilk maddenin, görünüşe ait her şeyin kendisinden oluştuğu ana maddenin “su” olduğunu söylerken, gerekçe olarak Aristoteles’in dile getirmiş olduğu iki *tahmini*, yani “herşeyin sıvı bir varlıktan beslendiği(ni) (...) ve herşeyin tohumlarının nemli bir yapıda olması, suyun ise nemli şeylerin doğasının kaynağı olması”nı (Aristoteles 1985: 983b 25-27) görmüş olsa bile, bu tercihin temelinde daha imgesel bir düşünme sürecinin olduğuna inanmamak için hiçbir neden bulunmamaktadır. Çünkü mantıksal ya da kavramsal bir düşünme, Collingwood’un dikkat çektiği gibi “bir taş ya da balığın kendilerinden farklı bir şey olan sudan nasıl oluştuğunu açıklamanın zorluğunu” (Collingwood 1999: 41) fark etmeyi gerektirmektedir. Buna karşılık Thales daha yalın bir iş yaparak, Eski Yunanlıların her şeyin madde ve biçimden oluştuğu ve Doğa filozoflarının kendilerine özgü “maddenin bir şeyin neliğinin belirleyici ögesi olduğu” kabulüne dayanıp, kendine “Biçimi şeyden çıkardığımızda geriye kalan madde neye benzer?” ya da “Şeylerin kendisinden biçimleri çıkarıldığında (bu yalnızca imgesel bir adımdır), geriye kalan madde neye benzer?” diye sormuş gibi görünmektedir. İmgelemin yanıtlanmasına sunulan bu soru, yine imgesel olan bir yanıtla karşılanmış ve biçimi alınmış maddenin, üzerinde bulunduğu yüzeye suyun yığıldığı gibi yığılabilecek bir şey olması gerektiği, bu nedenle de ilk maddenin, su ya da suya benzer bir sıvı olması gerektiği düşünülmüştür. Thales’in imgesel düşündüğü elbette tarihsel olarak, elde bu yönde hiçbir belge bulunmadığından, doğrulanamayacaktır; ama Aristoteles’in Thales’in suyu seçmekteki gerekçelerine ilişkin tahminleri de, Collingwood’un dikkati çektiği gibi, Thales’in “şeylerin sudan ‘oluşması’ sürecini nasıl tasarladığı”nı, yani “kendisini oluşturan sudan farklı bir taş ya da bir balık gibi birşeyin sudan yapılmış olmasını tam olarak nasıl düşündüğü”nü açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, Thales’in ilk madde olarak “su”yu seçmesinin daha çok böyle bir imgesel düşünmeye dayandığını kabul etmek daha uygun bir adım olacaktır. Ayrıca, Anaksimandros dışındaki Doğa filozoflarının hala imgesel öğeleri düşünmelerinde çokça kullanmış olduklarını kabul etmek, hem Anaksimenes’in hem de Herakleitos’un ilk madde tercihlerini açıklamakta daha yardımcı olacakmış gibi görünmektedir. Çünkü, örneğin Anaksimenes’i düşündüğümüzde, onun Anaksimandros’a göre geriye doğru sayılabilecek adını, yani “ilk maddenin belirsiz bir şey olduğu saptamasını kabul etmeyip yine de belirli bir maddeyi aramaya çalışması”nı anlamak daha kolay olacaktır. Anaksimenes, bana öyle geliyor ki, Thales’in açtığı imgesel düşünme yolunu takip etmeyi bırakmayarak, imgeleme, yanıtlanması için, Thales’ininkinin tam tersi yönde bir soru sormuştur: “Biçimi maddeden çıkarmamız değil de, içi boş (maddesiz) bir biçimi yenisinden maddeyle doldurmamız gerekirse, bu doldurma işini bildiğimiz temel maddelerden hangisi en uygun biçimde yerine getirir?”. Anaksimenes’in bu soruyu “hava” diye yanıt-

lamasının nedeni, -o dönemde balon ve top ya da balon ve top benzeri bir şey var mıydı ya da biliniyor muydu, bu araştırmaya muhtaçtır elbette, ama- havanın içine girdiği şeye biçimini vermesi, içinden çıktığı şeyi de biçiminden uzaklaştırmasıymış gibi görünmektedir. Su ve toprak, içine dolduruldukları biçimin/kabın her zaman aşağısına doğru akıp bu biçime/kaba tam olarak doldurulmadıkları takdirde yalnızca alta gelen kısmını doldururken, hava, içine doldurulduğu biçimin/kabın hem altını hem üstünü hem de ortasını bu iki maddeye oranla eşite daha yakın bir biçimde doldurur.

Herakleitos'u ele aldığımızdaysa, onun imgesel bir düşünme çizgisine yakın olduğunu ondan kalan fragmanlara bakarak görmek zaten kolaydır. O, oluşu, tek tek şeylerdeki değişmelerle değil de, bütün halinde açıklayabilecek bir ilk maddenin peşindeydi. Bu açıdan bakıldığında, "ateş", Herakleitos için bütün oluşu ve bozulmayı açıklayabilecek maddeydi; buna karşılık Thales'in "su"yu ve Anaksimenes'in "hava"sı belki varlığı açıklamaya yeter görünüyorsa da, varlıkta meydana gelen oluş ve bozulmaları açıklamak konusunda yetersiz kalıyordu. Gökberk'in belirttiği gibi "Miletli filozoflar anamadeyi kalıcı, kendi kendisiyle özdeş bir şey, doğanın değişmeyen tözü sayıyorlardı. Onlar için bu kalıcı töz, doğada en temelli, en önemli olandır, gerçek physis, asıl doğa budur, bu değişmeyip kalan şeydir. Buna karşılık Herakleitos, şunu belirtmekten usanmaz: Evren boyunca akan bir *süreçtir*, başı sonu olmayan bir *değişmedir*, hiç durmadan bu değişme içinde [sabit] kalan, sürüp giden hiçbir şey yoktur" (Gökberk 1990: 25). Oluş ve bozulma her zaman için biçimin oluşması ve bozulması anlamına geldiğinden, Herakleitos'un, her ne kadar bir ilk maddeyi keşfetmeye çalışıyorsa da, bu ilk maddeyi 'biçim' kavramından ayrı, ya da bu kavramı hesaba katmadan düşünüyor olduğunu iddia etmek, yukarıda dile getirilen nedenden dolayı, uygun olmayacaktır.

Yukarıda söylenenler ışığında, adı sayılan dört doğa filozofu arasında yalnızca Anaksimandros'un ilk madde konusunda kavramsal bir düşünmeyi izlediğini, "hedefi belli olan bir yönde metafizik bir kavrama doğru ilk adımı attığı" (Capelle 1994: 65); biçim maddeden soyutlandığında -ilk maddenin neliğine ilişkin soruyu ancak duyular aracılığıyla yanıtlayabileceğimizin ve duyusal bilgi adını verebileceğimiz yargıları yalnızca biçime sahip maddi şeyler hakkında dile getirebileceğimizin farkında olduğundan-geriye kalan maddenin neliği ve özellikleri hakkında içerikli bir yargı dile getiremeyeceğimizi gördüğünü söyleyebiliriz. Anaksimandros bu farkındalıktan yola çıkarak, ilk maddenin ne olduğunun bilinemeyeceğini, onun hakkında söylenebilecek tek şeyin "onun sınırsız olduğu" olduğunu söylemiştir.

Doğa filozoflarındaki tüm bu ilk madde arayışları, görünüşü ve çokluğu düzenleyip belirleyen bir ilk maddenin bilgisine erişmek; bundan yola çıkarak da tek teklerin neliğini ve bu nelikten doğan davranışlarını açıklamak içindi. Her ne kadar bu doğa filozoflarının doğrudan doğruya bilgi felsefesi sorunlarını ele aldığına dair felsefe tarihçilerinin elinde bir kanıt yoksa da, tüm bu çabanın aslında bilgi felsefesinin asıl ve tümel nesnesini belirlemek için gösterildiğini iddia etmek çok yersiz olmayacaktır.

*

Pitagorasçılar, belki de, bilinen ilk sözcüsünün Anaksimandros olduğu "ilk maddenin neliğinin bilinemeyeceği" görüşünü dikkate alarak, şeyleri oldukları şey yapan, onları davrandıkları gibi davrandıran nedenin maddede aranmasını yersiz bulmuş, şeylerin neliğinin bilgisine ulaşmanın konusu olarak maddeyi değil de biçimi dikkate almışlardır. Capelle'in belirttiği gibi:

"Pythagoras büyük bir olasılıkla Anaximandros'un felsefesini taniyordu ve ondan etkilenmişti. (...) Pythagoras ilk defa, ama kesinlikle Anaximandros'un 'geometrik' evren imgesinin etkisiyle, maddeyi hareket ettiren ya da düzenleyen ve geliştiren biçimi ... esas olan evrensel ilke diye diye kabul etmiştir." (a.g.e., 87).

Collingwood'un dile getirdiği gibi, Pitagorasçılar "ilk maddeye, örneğin su mu buhar mı yoksa başka bir şey mi olduğuna karar vererek, belli bir açıklama getirmeye çalışsalar, yanıtı olmayan bir soru sormuş" (Collingwood 1999: 63) olduklarını fark ediyorlardı. Bu nedenle, Pitagorasçılar, "şeylerin, tek tek ve hep birden² oldukları şey olmalarını sağlayan doğasının, geometrik yapı ya da biçim'de (a.e.) aranması gerektiğini düşünüyordular. Şeylerin neliğini araştırmada Pitagorasçıların gerçekleştirdiği bu nesne değişikliği, ikisi de aynı ilk maddeden (örneğin sudan) oluşmuş olsa dahi iki farklı türe ait iki şeyin (örneğin mıknaatısın ve solucanın) neden birbirlerinden farklı biçimde davrandıklarını açıklayabilmede işe yarar sonuçlar ortaya çıkardı (a.g.e., 64-65). "Geometrik yapılarından dolayı mıknaatıs mıknaatıstı, solucan da solucan; yine diyelim ki şeylerin doğası yalnızca bu geometrik yapı anlamına gelir: o zaman her davranış tipi o tür şey için doğal olacaktır. Böylece Pitagoras, İonialıların yanıtlanamaz diye gördüğü soruyu yanıtlamayı ilkece olanaklı hale getirdi; uygulamada da bu türden sorulara gerçekten geçerli ve iyi temellendirilmiş yanıtlar verdi" (a.e.).

Pitagoras ve Pitagorasçılar, madde ve biçimden oluşmuş şeylerin neliğinin bilgisine, Doğa Filozoflarının öne sürdüklerinin aksine, biçimden yola çıkarak ulaşacağımızı öne sürerek, aynı zamanda felsefede 'tür' kavramının önplana çıkmasını da sağlamışlardır.

*

Felsefe tarihinin en önemli filozofundan biri olan Platon, Pitagorasçıların önplana çıkardığı 'tür' ya da 'biçim' anlamına gelen 'eidos' kavramını felsefe sisteminin merkezine, hatta temeline yerleştirmiştir. Madde-biçim ikiliği, maddi olan ile biçimsel olanın karşıtlığı, Platon'un felsefesinin baş temasıdır.

Platon yukarıda sözü edilen ayrımı, bir bakımdan, Sofistlerin bilginin kesinliğine yönelik saldırılarını bertaraf edebilmek için yapmıştır. Bilginin kaynağının duyum olduğunu düşünen Sofistler, hem maddi olan şeylerin sürekli değişmeye tabi olmasından hem de duyumun duyumlayanın o anda içinde bulunduğu koşullara bağlı olmasından yola çıkarak, bilginin zamana, mekana ve kişilere göreli olduğunu öne sürmüşlerdir (Cevizci 2001: 87-91). Sofizmin en önemli temsilcilerinden Protagoras bunu "insanın her şeyin ölçüsü olduğu"nu (Kranz 1984: 194) söyleyerek özetlemiştir. Protagoras bu sözüyle, duyumlarımızın doğruluğunu, öznel hal ya da durumlardan bağımsız olarak saptayacak nesnel bir ölçüt ya da standart bulunmadığını dile getirir; nesnel bir ölçüt olmadığında, her tek insan varlık üzerine bilginin bir ölçütü haline gelir (Cevizci 2001: 89-90).

Sofistler, Doğa Filozoflarından farklı olarak, tek tek şeyleri meydana getiren, yani görünüşlerin ardında olup onların davranışlarını düzenleyen bir ilk maddeyi aramazlar. Onlar için bir görünüş-gerçeklik ayrımı yoktur. Kendisi hakkında bilgi ortaya koyabileceğimiz tek nesne, madde ve biçimin birbirinden ayrılamaz birliğinden oluşan "görünüşler"dir. Onlar yalnızca görünüşlerle, yani duyularımız aracılığıyla ulaşabildiğimiz fiziki nesnelere, bunların bilgisiyle yetinirler. Bundan dolayı, onların varlık felsefesinde var

² Tür olarak.

olan tek şey, var olduğunu duyularımız aracılığıyla bildiklerimizdir (a.g.e., 86). Sofistler varlığı tekil bir tarza, yani, Aristotelesçi anlamda, gerçeklik halinde var olmaya indirgeyerek, bilgiyi yalnızca kısırlaştırmakla kalmamış, bilginin kaynağının yalnızca duyularımız olduğunu söylemekle aynı zamanda kesin bilgiyi imkansız hale de getirmişlerdir.

Platon tam da Sofistlerin bilgiyi görelî, hatta imkansız hale getiren bu görüşlerine karşı çıkmıştır. Platon, Sofistler gibi bilginin olanaklı tek konusunun sürekli değişime maruz kalan bir nesne, yani bugün kullandığımız anlamıyla “gerçeklik” ya da gerçekliği oluşturan tek tek nesnelere olduğu kabul edildiği takdirde, kesin bilginin olamayacağını görmüştür. Bu nedenle her tür değişmeden bağımsız olan, kendi kendisiyle aynı kalan bir bilgi nesnesinin olup olmadığına bakmış ve bu nesnelere biçimler ya da ‘eidos’lar olduğuna karar vermiştir.

Aslında, Platon’un, duyularımız aracılığıyla görünüşüne sahip olduğumuz gerçeklik dışında başka şeylerin de bilgisine sahip olduğumuz iddiası, kavranması çok da güç olmayan bir iddiadır. Hakkında bilgi sahibi olduğumuz ya da ‘bilgi’ adını verdiğimiz yargılar dile getirdiğimiz şeylere baktığımızda, bazılarının duyulur alanda hiçbir karşılığının olmadığını, yani bunlara belirli bir tekin karşılık gelmediğini, buna rağmen, haklarında duyulardan gelen hiçbir bilgimiz olmasa da onlar hakkında dile getirdiğimiz yargıların doğru olduğunu savunduğumuzu, bu yargılara dayanarak harekete, eyleme geçtiğimizi gördüğümüz şeyler vardır. Bu şeyler ya da nesnelere ise, özellikle belirli bir erdem ile getiren kavramlar ve tür kavramlarıdır.

Platon bu kavramların (ideaların) zamana ve mekana göre değişmeyen, her koşulda kendi kendileriyle aynı kalan şeyler olduğunu öne sürer. Platon’un bunların değişmesi olduğunu düşünmesinin nedeni, bana öyle geliyor ki, değişimin zamana ve mekana bağlı olan dünyaya (doğaya) ait bir şey olduğu kabulünden yola çıkmasıdır. Değişimin dünyaya, doğaya, gerçekliğe, görünüşler alanına ait olduğunu, değişimin yalnızca duyularımızla algıladıklarımız olduğunu, duyuların yalnızca değişime tabi olan görünüşler alanına ulaşabileceğini düşünen Platon, duyularımız aracılığıyla ulaşamadığımız, zamana ve mekana bağlı olan görünüşler alanında karşımıza çıkmayan İdeaların değişmeye tabi olmadığı, olamayacağı sonucuna varmış görünüyor.

Platon, bilginin nesnelere duyulur olanlar ve olmayanlar (“düşünümler olanlar” adını verir bunlara, bunlar hakkındaki bilgi duyularla değil de yalnızca düşünceyle ortaya konabildiğinden dolayı) diye iki temel gruba ayırır. Bilginin duyulur olan nesnelere, görünüşler alanına ait olup sürekli değişmeye tabi olduklarından, güvenilirmez, sallantılı bir bilgi sağlayabilir ancak. Sofistler görünüşler alanına ait bilgilerin ancak görelî olabileceğini söylerken bu bakımdan haklıdırlar. Ama onların eksikliği, duyulur olmayan, ancak düşünceyle kavranabilen bilgi nesnelere dikkate almamalarıdır. Bunlar değişmez, ezelî-ebedî, hep kendi kendileriyle aynı kalan bilgi nesnelere dir.

Platon bu iki temel grubu ayırdıktan sonra, bu iki grubu da kendi içlerinde ikiye gruba ayırır. Duyulur olan bilgi nesnelere, hem görünüşler alanına ait *tek tek nesnelere* hem de bu nesnelere su, ayna gibi şeylerde *yansımasıdır*. Yansımalar ya da imgeler hakkındaki bilgi -nesnelere, yansılar oldukları *tek tek şeylere kıyasla ikincil düzeyde olduğundan-* daha az kesindir ve “tahmin” diye adlandırılır. Buna karşılık görünüşler alanına ait *tek tek şeyler hakkındaki bilgi*, “tahmin”e kıyasla nesnesi birincil olduğu için, daha güvenilirdir ve “sanı” diye adlandırılır. Ama yine de, her iki tür bilginin nesnesi de değişmeye tabi olduğundan, bunlar hiçbir zaman Platon’un aradığı türde kesinliğe sahip olamadıkları için *episteme* düzeyine erişemezler.

Düşünümler olan grubun ilk basamağında bilgi nesnesi olarak "hipotezler" yer alır. Hipotezlere dayanarak ortaya konan bilgi dedüktif tanıtlamaya dayandığı için, yani bu bilgi duyular yoluyla değil de düşünme yoluyla edinildiği için, ilk ikisine göre daha kesindir. Ama Platon'un "bilimsel bilgi" adını verdiği bu tür bilgi, malzemesi hala içinde duyulur öğeler barındırdığı için, aranan kesin bilgi değildir. Ayrıca bu tür bilgi sağlam bir temelden değil de, kanıtlanmamış hipotezlerden yola çıkılarak ortaya konduğu için, kesin olup olmadığı belli olmayan, doğruluğu yalnızca tanıtlamanın uygun yapılabildiğine göre belirlenen bir tür bilgidir.

Düşünümler olan grubun ikinci basamağında bilgi nesnesi olarak "idealar" yer alır. İdealar, Platon'un aradığı türden kesin bilgiyi, yani *episteme*yi sağlayan bilgi nesnelere dir. Bu bilgi nesnelere zamanın ve mekânın içinde ve değişmeye tabi olmadıklarından sabittirler ve bu nesnelere hakkında bilgiye ulaşmanın yolu "düşünceyle görme"dir³ (Platon 1992: 509d-511e).

Daha önce de belirtildiği gibi, madde-biçim (maddi olan-biçimsel olan) ayrımı Platon'un bilgi görüşünün merkezinde yer alır ve "biçim" kavramı, Platon tarafından, Sofistlerin bilgi felsefesinde ortaya çıkardığı göreciliği ortadan kaldırmak için, felsefesinin temeline yerleştirilir. Madde, her ne kadar biçimleri üzerine alan bir varlıkta da, maddenin yüklendiği bu biçimler görünüşler dünyasında sürekli değişime uğradığından, maddi olan, bilgi açısından her zaman daha değersizdir. Buna karşılık biçim, yalnızca düşünce tarafından kavranılıp duyulur alanda bulunmamasıyla değişmeye maruz kalmaktan kurtulur; bilginin değişmeyen, aldatmayan, yanıltmayan nesnesi olur.

*

Aristoteles'in bilgi felsefesi dikkate alındığında da, madde-biçim kavramlarının yine temel önemde olduğunu; bilginin nesnelere belirlenmek için oluşturduğunu düşündüğüm ontolojisinde de belirlemelerini hep bu iki kavrama dayanarak yaptığımı düşünüyorum.

Aristoteles'in bilgi felsefesi de ontolojisi de aslında Platon'un idea görüşünün yarattığını düşündüğü sorunları gidermek amacıyla. Platon biçimi tamamen duyulur alanın dışına çıkarmakla, Aristoteles'e göre, kavranamaz kılmıştır. Diğer yandan da, biçimi maddenin dışına koymakla oluşu açıklanamaz kılmıştır. Aristoteles, Platon'un görüşlerinin ortaya çıkardığı bu sorunları giderebilmek için, *eidos*ları, tek tek şeylerde yer alan, onların devinim ve gelişme ilkesini oluşturan öz olarak düşünmemiz gerektiğini söyler:

Aristoteles'in varlık görüşüne baktığımızda, onun üç tür varolandan söz ettiğini görürüz. Bu üçlü ayrım, daha önce de sözünü ettiğimiz, eski Yunanlılara özgü, "tek tek şeylerin madde ve biçimden oluştuğu" kabulünden yola çıkılarak oluşturulmuştur: diğer iki varolan türünün kendisinden türetildiği ve burada "ilk" diye niteleyeceğimiz varolan türü "gerçeklik halinde varolan"dır. Bu varolan türünün içine, madde ve biçimin bir arada bulunduğu, duyulanabilir olan tek tek varolanlar, örneğin bir ağaç, bir insan, girer. Bu tür şeylerin var olma tarzı da, "gerçeklik halinde var olma"dır. Diğer iki tür varolan ise, madde ve biçimin birbirinden ayrılmasıyla ortaya çıkar: madde ve biçimler. Salt madde, biçim kendisinden çıkarıldığı için, kendisi hakkında hiçbir söylenemeyecek olan şeydir. Maddenin özelliği, biçimleri üzerine alarak bir şey olabilmesi, bir şey haline

³ Platon'a ilişkin yazılanlarda kullanılan terimler, İ. Kuçuradi 1997'deki, "Çeşitli Diyalektik Kavramları: Metot ve Görüş" bölümünden alınmıştır.

gelebilmelidir. Bu bakımdan, madde hakkında söylenebilecek tek şey, biçimle birleştiğinde bir şey olabilme olanağını kendinde taşımasıdır. Madde, Aristoteles'e göre, "kendi başına alındıkta, gerek bir neliğin gerek bir niceliğin, gerek varolanı belirleyen şeylerden herhangi birinin yüklenemediği şey"dir⁴. Bu bakımdan, "etkin halde belirli bir şey olmayıp, belirli bir şey olma olanağını taşıyana 'madde'" denir⁵. Madde, belirlenmemiş varlık ya da bir varlığın⁶ olanağıdır. *Ousia* (*eidos* anlamındaki) ona yüklenir. Aristoteles maddeyi "olanak halinde varolan" olarak görür. Biçim ise, maddede yer almakla ya da maddeyle birleşmekle belirli bir türdeki belirli bir şeyi meydana getiren, tek tek şeylerden yola çıkılarak, tek teklerdeki türe ait ortak özelliklerin *epagoge* yoluyla ortaya konmasıyla kavranan bir şeydir. "Demek ki *eidos*, bir şeyin neliğidir, maddesi soyutlanmış varlığıdır" (Kuçuradi 1997: 150).

Bu üçlü varlık ayırımında, yalnızca iki tür varolma tarzına dahil olanlar hakkında yargı dile getirebildiğimiz görülür: bütün yargılarımız ya tek tek şeyler (*energeia* halinde varolanlar) hakkındadır ya da *eidoslar* (entelekheia halinde varolanlar) hakkındadır. Ama, bu bölümcüğün başlarında da belirttiğimiz gibi, Aristoteles Platon'un felsefesinde birbirinden koparılmış olduğunu düşündüğü görülenler alanı ile düşünülenler alanını birleştirmeye çalıştığı için, bu ikisini birbirinden kopuk olarak tasarlamaz: *eidoslar*, bir şeyi o şey yapan düzenleyici neden olarak, tek tek şeylerde, ona göre: "Tözle, onun tözü olduğu şeyin birbirlerinden ayrı olmaları imkansızdır. O halde şeylerin tözleri olan İdealar nasıl onlardan ayrı var olabilirler?" (Aristoteles 1995: 991b 1-5). Bu nedenle, onların bilgisine, Platon'un tersine olarak, tek tek şeylerden yola çıkılarak varılır. Bu bakımdan bilgi, *-energeia* halinde varolanlardan başladığı, *energeia* halinde varolanlar hakkındaki bilginin kaynağı da duyum olduğu için- duyumla başlar, Aristoteles'e göre. Duyum bize nesnenin duyulanabilir formunu (suretini) verir. Nesneyi duyulamamak, nesnenin biçimini zihnimizde yeniden üretmektir.

Birkaç duyumun hatırasının hafızada birikmesiyle, *deneyim* oluşur (Metafizik 1985: 980b 28-30). Aristoteles'e göre "insanlar, bilim ve sanata deney aracılığıyla ulaşırlar.(...) Deneyle kazanılmış bir dizi kavramdan bir nesnelere sınıfına ilişkin tümel bir yargı oluşturulduğunda sanat ortaya çıkar" (Aristoteles 1985: 981a 1-8). "Deneyim" ile "sanat" arasındaki ilk fark, ilkinin bireysel olanın, ikincinin tümel olanın bilgisi olmasıdır. İkinci fark, deney sahibi insanların bir şeyin olduğunu bilip neden olduğunu bilmemelerine karşılık, diğerlerinin 'niçin'i ve 'neden'i bilmesidir. Üçüncü ve sanatın deneyden daha gerçek bilgi olduğuna inanmamıza neden olan fark ise, sanat sahibi insanların öğretebilmeleri, deneyim sahibi insanların ise öğretememeleridir (Aristoteles 1985: 981a 28-981b 10).

Aristoteles'te bilginin bu aşamalı gidişinde ulaşılabilecek nokta, aslında şeyler hakkındaki en tümel bilgidir. Bu bilgi *eidosun*, yani bir şeyi olduğu şey yapan nedenin ve ilkenin bilgisidir. Aristoteles, bir şey hakkında bilgimizin tam olabilmesi için, onu dört nedene bağlamamız gerektiğini söyler: bunlar: a) maddi neden, b) etkin neden, c) biçimsel neden ve d) ereksel nedendir (Aristoteles 1985: 983a 25-983b 1). Bir şey hakkında

⁴ Alıntı, Kuçuradi 1997'deki, "Aristoteles'in *Ousia*'sı ve Substans Kavramı" bölümünden yapılmıştır (*Meta ta physica* 1029a 20).

⁵ Alıntı, Kuçuradi 1997'deki "Aristoteles'in *Ousia*'sı ve Substans Kavramı" bölümünden yapılmıştır (*Mata ta Physica* 1042a 27).

⁶ Alıntı, Kuçuradi 1997'deki "Aristoteles'in *Ousia*'sı ve Substans Kavramı" bölümünden yapılmıştır (*Physica* 191a 31).

bunlar bilindiğinde, o şeyin neden olduğu şey olduğu, neden etkinlikte bulunduğu biçimde etkinlikte bulunduğu açıklanabilir. Bu bilgi, bizim, bir şeyin neden olduğundan başka türlü olamayacağını bilmemizi sağlar.

Yukarıda söylenenler ışığında bakıldığında, Aristoteles'in -Platon'da da karşılaştığımızı kendisinin örtük olarak iddia ettiği- görünüş-gerçeklik arasında bir ayrımı reddettiğini; kesin bilginin konusu olan biçim/*eidou* daha önceki filozofların bir kısmı tarafından görüşler alanı diye nitelendirilen tek teklerin özü olarak bunların içine yerleştiğini; kesin bilgiye ancak tek teklerden yola çıkarak bir çeşit tümevarım diye nitelenen ve bir türe ortak olan şeyin tek tek varolanlardan soyutlanması demek olan *epagoge* yoluyla ulaşılabileceğini düşündüğünü görürüz.⁷ Aristoteles açısından da, pekçok eski Yunan filozofu için olduğu gibi, hem ontolojisinde hem de epistemolojisinde madde-biçim ve görünüş-gerçeklik ikiliklerinin hep hesaba katıldığını; bu ikilikleri kabul ya da reddeden görüşlerle hesaplaştığını görürüz. Antikçağ felsefesinde neredeyse tüm filozofların ya kabul ettiği ya da reddederek hesaplaştığı bu ikiliklerin, Eski Yunan felsefesinin en önemli özellikleri olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- ARISTOTELES (1985) *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan. Ege Üniv. Ed. Fak. Yayınları, İzmir.
- CAPELLE, Wilhelm (1994) *Sokrates'ten Önce Felsefe I.*, çev. Oğuz Özügül. Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- CEVİZCİ, Ahmet (2001) *İlkçağ Felsefesi Tarihi*. Asa Kitabevi, Bursa.
- COLLİNGWOOD, R. G. (1999) *Doğa Tasarımı*. çev. Kurtuluş Dinçer, İmge Kitabevi, Ankara.
- GÖKBERK, Macit (1990) *Felsefe Tarihi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KRANZ, Walter (1984) *Antik Felsefe*. çev. Suad Y. Baydur. Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- KUÇURADI, İoanna (1997) *Çağın Olayları Arasında*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- PLATON (1992) *Devlet*. çev. Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- "The Philosophy of Aristotle" <http://radicalacademy.com/philaristotle2.com>

⁷ Aristoteles'in kendine özgü tüme varım anlayışına ilişkin bu görüşler, <http://radicalacademy.com/philaristotle2.com> sitesindeki "The Philosophy of Aristotle" başlıklı yazıdan alınmıştır.